

Irak Türkmen Türkçesinde Bazı Zarf-Fiil Eklerinin İşlev ve Kullanım Özellikleri ile Zarf-Fiil Görevindeki Yapılar

Suzan Tokatlı¹

Özet

Zarf-fiil ekleri, fiillerin cümle içinde zarf olarak kullanılmasını sağlayan ve çeşitli işlevleri olan dil yapılarıdır. Zarf-fiiller, bazen temel işlevlerini kaybederek başka bir yapıya bürünmüşlerdir. Türkçenin tarihî dönemlerinden itibaren kullanılan ve sınırlama işlevine de sahip olan -(y)IncA+(y)A kadar, dek, değin anlamındaki -(y)IncA, -(y)UncA eki, Türkiye Türkçesinde bu işlevini kaybederek -(y)IncA+(y)A kadar, dek, değin şeklinde kullanılmaya başlamıştır. Irak Türkmen Türkçesinde de -(y)IncA+(y)A kadar, dek, değin anlamında sınırlama işleviyle kullanılan ek, tarihî Türk lehçelerinde olduğu gibi bu işlevini korumuştur. Ekin Türkiye Türkçesinde bulunmayan bir işlevi de -AcAğInA anlamında mukayese, karşıtlık bildirmesidir. Irak Türkmen Türkçesinde ek, bu işlevle de kullanılmaktadır. Zarf-fiil ekleri, iyelik ekleri almazlar. Irak Türkmen Türkçesinde, -(y)IncA, -(y)UncA ve -AndA ekleri, iyelik kökenli şahıs ekleriyle birlikte de kullanılmaktadır. Dikkat çeken bir diğer nokta da birleşik yapıdaki zarf-fiil ekleridir. -mAğIydAn, -mAğI birli, -dİğIydAn, -dİğI birli, -dİğI yerde, -m...-m+da yapıları zarf-fiil görevinde kullanılmaktadır. Çalışmamızda bütün bu konular üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zarf-fiil, İşlev, Şahıs eki, Birleşik zarf-fiiller.

The Functions and Usages of Some Adverbial Suffixes and Adverbial Phrases in the Iraqi Turkman Dialect

Abstract

Adverbial suffixes are language structures which enable verbs to be used as an adverb in a sentence with various functions. Adverbials can be used differently by losing their main function. The suffix -(y)IncA+(y)A which has been used throughout the history of the Turkish language and which has the function of of restriction and -(y)IncA, -(y)UncA which are used to mean until, up to, has lost this function in the Turkish language and it has started to be used as -(y)IncA+(y)A kadar, dek, değin. In the Iraqi Turkman Turkish the suffix which is used to mean -(y)IncA+(y)A kadar, dek, değin with the function of restriction has maintained its function, as in old Turkic dialects. One function this suffix does not have in the Turkish language is to refer to

---

¹ Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, suzant@erciyes.edu.tr

comparison and contrast with the meaning of -AcAğInA. The suffix in the Iraqi Turkman language is used with this function as well. Adverbial suffixes don't take possessive markers. In the Iraqi Turkman language, the suffixes -(y)IncA, -(y)UncA and -AndA can be used with possessive suffixes and personal markers. Another interesting language structures are compound adverbial suffixes. The phrases, -mAğIydAn, -mAğI birli, -dİğIydAn, -dİğI birli, -dİğI yerde, -m...-m+da are used with the function of adverbials. This study focuses and covers all those mentioned above.

Key Words: Adverbial, Function, Possessive/ personal suffix, Compound adverbials.

GİRİŞ

Zarf-fiiller, tek başına bir yargı bildirmeyen, yargı bildiren fiillerdeki oluş ve kılışın durum ve tarzını ifade eden zarf özelliğindeki yapılarıdır. Türkçede tarihî dönemlerden günümüze ve çağdaş Türk lehçelerine kadar geçen sürede farklı işlevlerde çeşitli zarf-fiil ekleri kullanılmıştır. Zamanla bu zarf-fiil eklerinin bazıları yeni işlevler kazanırken, bazıları da mevcut işlevlerinden bir kısmını kaybetmiştir.

-(y)IncA, -(y)UncA zarf-fiil eki de işlev kaybeden eklerden biridir. Ekin -(y)IncA, -(y)UncA+(y)a kadar, dek, değin anlamındaki sınırlama işlevi, Türkiye Türkçesinde kaybolmuştur. Bu işlev bugün eke, yönelme hâli eki ve kadar, dek edatları getirilerek yapılmaktadır.

Ekin yapısı ve işleviyle ilgili çeşitli görüşler vardır. Gabain, Eski Türkçede -GınçA şeklinde olan ekin, (-g fiilden isim yapma eki+ça eşitlik hâli)nden meydana geldiğini ve -IncAyA kadar anlamında kullanıldığını belirtmiştir. (Gabain, 1988:87) Muharrem Ergin ekin, -gIn fiilden isim yapma eki ile -çA eşitlik ekinin birleşmesinden oluştuğunu ve Batı Türkçesine -InçA şeklinde geçtiğini söyler. İşlev olarak ise ekin, tek başına *kadar*'lık ifade ettiğini, sonra bu ifadenin kaybolmasıyla bu ifade için, yönelme hali eki ile kadar, dek edatlarına bağlanarak kullanıldığını bildirir. (Ergin, 1985:341-342) Zeynep Korkmaz Eski Türkçedeki -gInçA zarf-fiil ekinin, ses değişimleriyle, ön ses "g" sesini kaybederek ve dudak benzeşmesine de uğrayarak -(y)IncA, -(y)UncA şekline girdiğini söyler. İşleviyle ilgili olarak da Eski Anadolu Türkçesindeki "*bir zaman kadar*" anlamı veren sınırlama işlevinin Türkiye Türkçesinde kaybolduğunu, bugün bu işlev için ekin, yönelme hâli eki ve dek,

kadar edatlarıyla genişletilerek kullanıldığını bildirir. (Korkmaz, 2003: 1007-1008) Korkmaz, burada önem taşıyan -gIn, -gUn ve +ça eşitlik hali eklerini de fiilden zarf türeten ekler arasında göstermiştir. (Korkmaz, 2003: 470-471; 458-459) Eki, Bitim zarf-fiilleri olarak ele alan Banguoğlu, sınırlama işlevinin eski bir kullanım olduğunu, bu anlamın yerini -inceye dek, -inceye kadar gibi uzatılmış şekillerine bıraktığını belirtir. (Banguoğlu, 1990: 433) Deny ekin, kan +Çaň ~ kaň+çaň birleşmesinden; Kononov ise -gın~gan + -ca<cag kaynaşmasından oluştuğunu bildirir. (Korkmaz, 2003: 1004)

-(y)IncA, -(y)UncA eki, sınırlama işleviyle tarihî Türk lehçelerinde kullanıldığı gibi Doğu Trakya ve Uşak ili ağızlarında da kullanılmaktadır. (Örnekler için bk. Hünerli, 2010: 498-503)

Irak Türkmen Türkçesinde de ek, tek başına sınırlama işleviyle kullanılmaktadır.

1. Sınırlama işleviyle -(y)IncAyA kadar, dek, değin anlamında kullanılışı

Ekmeği veri, çobannar yığışı. Toh *doyunca* yeller, o sıcak ekmeği. ITHM. 266/ 11/12. (Ekmeği verir, çobanlar toplanır. Tok *doyunca* kadar yerler, o sıcak ekmeği.)

Arvadı bu hava şullaktan vurur, men ciğerim çıhtı munu *getirince*. ITHM. 407/29-30. (Hanımı bir tekmeyle vurur, benim canım çıktı bunu *getirinceye kadar*.)

Valla koydu kardaşı, bir leğen dönderdi, bir ağaç verdi, dedi “Bu leğeni çal men *gelince*.” ITHM. 25/26-27. (Vallahi kardeşi koydu, bir leğen dönderdi, bir ağaç verdi , “Bu leğeni ben *gelinceye kadar* çal” dedi.)

E munuki ğer kızdı, hatta bu asbap hazırlayınca, yol mit şeyin meyin *hazırlayınca* bu küçük kız bah olardan nanca sora getti. ITHM. 453/25-27. (E bununki işte kızdır, bu elbisesini *hazırlayınca*, yol için gerekli eşyaları *hazırlayınca* kadar, bu küçük kız bak, onlardan ne kadar sonra gitti.)

Göz gözü *sıhıncadı* (Göz gözü *sıkana*, göz göze bakışıp *indirinceye kadardır*)/ Oh yaydan *çihıncadı* (Ok yaydan *çıkıncaya kadardır*)/ Sevdanın yaşın sorma (Sevdanın yaşını sorma)/ Eşk evin *yihıncadı* (Aşk evini *yıkıncaya kadardır*.) TDH. 18/7-10.

Diğer “Nene gedin bir, ki eteg torpağ getirin, bu eve salım. Men gedirem taziye, *gelince* kurusun.” KA. 15/26-28. (“Anne, gidin, bir, iki etek toprak getirin, bu eve bırakayım. Ben taziyeye gidiyorum, *gelinceye kadar* kurusun.” der.)

Sen otu tükânda men *gelince*; men gelennen sora sen get, evde sirhet ele. KA. 18/72-74. (Sen dükkânda ben *gelinceye kadar* otur; ben geldikten sonra sen git, evde istirahat et.)

Dedi “Oy, *ölünce* de küteg yedim bu sebebe.” KA. 2/63. (Oy, bu sebepten dolayı *ölünceye kadar* (*ölesiye*) dayak yedim.)

İstisnaî olarak şu örnekte, ekten sonra yönelme hali eki gelmiştir:

Köpeg oğlu, men sebehten indiy e babam çihıp muni *yapıncaya*. İTHM. 268/9-10. (Köpek oğlu, benim sabahtan şimdiye (kadar) canım çıktı bunu *yapıncaya kadar*.)

1.2. Ekin bir işlevi de **-AcAğInA** anlamında mukayese, karşıtlık bildirmesidir. Bu işlev, Türkiye Türkçesinde yoktur. Ancak tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde bulunmaktadır. (Hünerli, 2012: 3-9)

Irak Türkmen Türkçesinde de ek, bu işlevle kullanılmaktadır:

Biz de arvattan kişi korhumuzdan dedih, indi patşahın oğlu da olupsa ha munun başın keser, kızı da olupsa ha munun başın keser. Patşah munun başın *kesince* koy atah kurt yuvasına özünü, gözümüz de görmez kurt parçalarsa özünü, her ne olursa olsun. KA. 7/455-459. (Biz de karı koca korkumuzdan “Şimdi padişahın oğlu da olmuşsa bunun (çocuğun) başını keser, kızı da olmuşsa bunun başını keser. Padişah bunun başını *keseceğine* bırak, bunu kurt

yuvasına atalım, bunu kurt parçalarsa gözümüz de görmez, her ne olursa olsun.” dedik.)

1.3. Asıl zarf-fiil ekleri, isim çekim, iyelik ve çokluk ekleriyle genişletilemezler. (Korkmaz, 2003: 983) Irak Türkmen Türkçesinde **-(y)IncA**, **-(y)UncA** eki, iyelik kökenli şahıs ekleriyle de kullanılmaktadır. İyelik kökenli şahıs ekleri :

Teklik: 1. şahıs -m, 2. şahıs -v (Kerkük ağzı), -y (Kifri ağzı) 3. şahıs yok; **Çokluk:** 1. şahıs -g (-h, -k), 2. şahıs -vuz, -yız, 3. şahıs -lar, ler. (Bayatlı, 1996: 390)

Dedi “Eyyidi, benim kardaşım kassın yanınızda men *gelincem*, kardaşım ah dese beliyizi kırram. Men giderem bacıyızı getirrem.” KA. 7/188-189. (İyidir (tamam), kardeşim ben *gelinceye kadar* yanınızda kalsın, kardeşim ah dese belinizi kırarım. Ben bacınızı getirmeye gidiyorum.” dedi.)

Yani ki günyenin ara yerinde bu asbab kaldı. Kapını apardılar getirdiler. Apar geti *edinceler* (yekke ağır kapıdı) beş, on defa apardılar, getirdiler, ezildi, parça parça oldu. KA. 19/56-59. (Yani iki çuvalın arasında bu elbise kaldı. Kapıyı (bu elbisenin üzerinde) getirdiler, götürdüler, Götür getir *ettiklerinde* (koca ağır kapıdır) beş on defa götürdüler, getirdiler, (elbise) parça parça oldu.)

Ahşam kozu *görünceler* odunnan vazgeştiler, koz yiğmeğe başladılar. KA. 19/104-105. (Akşam cevizi *gördüklerinde* odundan vazgeçtiler, ceviz toplamaya başladılar.)

2. Eski Türkçedeki -GAn ekindeki G sesinin düşmesiyle oluşan -An sıfat-fiil eki ile -dA bulunma hali ekinin birleşiminden oluşan **-AndA** eki (Ergin, 1985: 334-335), Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve ağızlarıyla Doğu Anadolu bölgesi ağızlarında da kullanılmaktadır. Irak Türkmen Türkçesinde de bulunan ek, iyelik kökenli şahıs ekleriyle çok yaygın olarak kullanılmaktadır:

1. Teklik şahıs ekiyle

Bir kere de mahallamızden bir tavuğ çaldım, getirdim eve *verendem* neneme gene memi öptü, tavuğı kesti, bişirdi, yediğ. ITHM. 231/1-3. (Bir kere de

mahallemizden bir tavuk çaldım, eve getirdim, anneme *verince* yine beni öptü, tavuğu kesti, pişirdi, yedik.)

Geçen ketle *diyendem* sene bir alma geti benimçi hardan getirdiv? ITHM. 251/9-10. (Geçen sefer sana benim için bir elma getir *dediğim*de nereden getirdin?)

2. Teklik şahıs ekiyle

Get biraz yemeğ memeğ al bizimçi, acımızdan geberdiğ, bes lereni matam sehabine *verendev* bakısını alma. ITHM. 234/16-18. (Git biraz bizim için yemek memek al, acımızdan öldük. Fakat parayı dükkân sahibine *verdiğinde* üstünü alma.)

Paramı *getirendev* amanetiv verrem ITHM. 258/7-8. (Paramı *getirdiğinde* emanetini veririm.)

Nişi, ha valla kor olmuştu, ilk öğce *diyendev* onda fekkir halıydılar. ITHM. 425/26-27. (Neden, ha vallahi kör olmuştu(farketmemişi), ilk önce *dediğinde* o zaman fakirlerdi.)

Bir gün sorar babadan diyer “Baba nişi *çıhandav* evden gedisen kefli, gelisen gemli?” ITHM. 453/8-9. (Bir gün babasından sorar “Baba neden evden *çıktığında* keyifli gidiyorsun, gamlı geliyorsun?” der.

Dedi “Kurdoğlu burdan aparram seni Behri muhıta; Behri muhıttan *dönendey* getirebilmem seni.” KA.7/259-260. (“Kurdoğlu seni buradan okyanusa götürürüm; okyanustan *döndüğünde* getiremem.” dedi.)

1. Çokluk şahıs ekiyle

Dedi “uh, değirmenim navın *kazandağ* geşti, *yapandağ* döndü geriye. ITHM. 436/9-10. (“Uh, değirmenimin oyuğuna (buğday koyup) *öğüttüğümüzde* geçti, *yaptığımızda* (bitirdiğimizde) geriye döndü” dedi.

Kurt dedi “Ne konuşağ! O gece biz *hekât edendeğ* deme ki burda adam varmış.” KA. 10/153-154. (Kurt “Ne konuşalım! O gece biz *konusduğumuzda* burada (başka) bir adam varmış.” dedi.)

Bağdat tacirına *teslim edendeğ* malımız sorduğ o tacirdan dediğ “Değirmen daşy var, su değirmeni daşı?” KA. 17/19-21. (Bağdat tacirine malımızı *teslim ettiğimizde* ondan sorduk, “Değirmen taşın var mı? Su değirmeni taşı” dedik.)

İran’ın içine *girendeğ* bahtığ bir tahım millet geldi. KA. 17/27-28. (İran’ın içine *girdiğimizde* baktık, bir takım insanlar geldi.)

3. Çokluk şahıs ekiyle

Heresler amalalara kamçı *vurandalar* bu kızın o gozel kıpkırmızı dudağına goz tikipler, bekliller ne diyeceğti. ITHM. 225/30, 226/1. (Bekçiler amelelere kamçı *vurduklarında* bu kızın o güzel kıpkırmızı dudağına baktılar, ne diyeceğini bekliyorlar.)

Buları *tutandalar* hakım idam kararı çıkartırı haklarında. ITHM. 230/2-3. (Bunları *yakaladıklarında* hakim haklarında idam kararı çıkartıyor.)

Memleketten biraz yazı *çihandalar* beyaz giren adem kalmadı. ITHM. 239/8-9. (Memleketten biraz dışarı *çıktıklarında* beyaz giyen insan kalmadı.)

Abunca kötek yedi, abunca yedi, olar *vurandalar* deve düşınırdı dedi “ege men de küçük olsaydım çakkal kimin sahlanırdım.) ITHM. 259/23-25.) (O kadar çok dayak yedi, o kadar yedi (ki) onlar *vurduğunda* deve düşünüyordu. “Eğer ben de (cüssem) küçük olsaydım çakal gibi saklanırdım” dedi.)

Bular *böyüg olandalar* birbirleriçi olullar. Yani bu kız o oğlana varacağdı. ITHM. 354/6-8. (Bunlar *büyüdüğünde* birbirleri için olullar (beraber olullar). Yani bu kız o oğlanla evlenecekti.)

Gezerdiler, zulmu, gedri, alemin idarasını, işlemegini. Buları hapsını gözden geçirdirdiler. *Gezendeler* de kimse bilmezdi bular acebe şahzadadılar,

patşahlar. KA. 18/134-137. (Gezerlerdi, zulmü, haksızlığı, alemin idaresini, çalışmasını, bunların hepsini gözden geçirirlerdi. *Gezdiklerinde* de kimse (bunların) şehzade, padişah olduğunu bilmezdi.)

3. Çokluk şahıs ekindeki r sesinin düşmesiyle *-IA* şeklinde de kullanılabilir:

Bu kere *diyendele* sene, sele baba patşahın bah neçe oğlu giderse, bir merc edeğin, kızlarımnan da bir denesi getsin. ITHM. 45312-13. (Baba, bu sefer sana *söylediklerinde* söyle, bak, padişahın oğlu nasıl giderse bir bahse girelim, kızlarımdan da bir tanesi gitsin.)

Zarf-fiil eklerinin iyelik ekleriyle kullanılması, Türkmen Türkçesinde de yaygındır. (Gökdağ, 2012: 118)

3. Zarf-fiil Görevindeki Yapılar

3.1. -mağlydAn: -mAg mastar eki + I iyelik eki + ydan (ilen) vasıta hali ekinin birleşiminden oluşan bu yapı -(y)IncA, -(y)UncA anlamında zarf-fiil görevi yapmaktadır:

At allına bir tepme *vurmağlydan* kurtın beynini yere töktü. ITHM. 261/23-24. (At alnına bir tekme *vurunca* kurdun beynini yere döktü.)

Neyse geldi ilan *görmeğlyden* özünü açıldı, koydu, gitti. ITHM. 390/20-21. (Neyse, geldi, yılan onu *görünce* çekildi, bıraktı, gitti.)

Gönderrih ora özünü, indi orda ifrit var, *ifirmeğlyden* yandırır özünü. ITHM. 410/35, 411/1. (Oraya onu göndeririz, şimdi orada canavar var, *üfürünce* onu yakar.)

Berber nişteri çıhardı, bir kere bele *vurmağlydan* avurdumu yardı. ITHM: 428/31-32. (Berber neşteri çıkardı, bir kere böyle *vurunca* avurdumu yardı.)

Dev bunu *görmeğiyden* dedi “Mühemmed Çelebi Allah hetriçi meni azad elegendan!” KA. 7/167-169. (Dev bunu *görünce* “Muhammed Çelebi, Allah hatırı için beni azad et” dedi.)

Kurdoğlu buları *görmeğiyden* dedi “Beli bu benim nene babamdı.” KA. 7/446. (Kurdoğlu bunları *görünce* “Evet bu benim anne babamdır” dedi.)

3.2. -mAĞI birli: -mAg mastar eki + I iyelik eki ve birli (ile) edatının birleşiminden oluşan bu yapı, -(y)IncA, -(y)UncA anlamında zarf-fiil görevi yapmaktadır:

Kapını *açmağı birli* bir buzavları var, buzav kaştı, kız kaçar. ITHM. 421/36-37. (Kapıyı *açınca* bir buzağıları var, buzağı kaçtı, kız kaçar.)

Sebbeh oldu, kahtılar yuhudan. O *kahmağı birli*, o çıhtı yazya. ITHM. 456/1-2. (Sabah oldu, uykudan kalktılar. O *kalkınca*, o dışarıya çıktı.)

Kızı *görmeği birli* getti, tay oldu, ahır üste başladı saman yemeğe, bu muna teeccüb etti. ITHM. 431/8-9. (Kızı *görünce* gitti, tay oldu, ahırın üstünde başladı saman yemeye, bu, buna şaşırıldı.)

Dedi “Sele Allah kır atlı Bayram’ın toyudu, bir yel ossun sipirsin, bir yağış ossun sulasın.” Gerçekten bu *demeği birli*, bir yel oldu sipirdi, bir yağış oldu suladı.) ITHM. 434/3-5. (Söyle, Allah(ım) kır atlı Bayram’ın düğünüdür, bir yel olsun süpürsün, bir yağış olsun sulasın.” dedi. Gerçekten bu böyle *deyince*, bir yel oldu süpürdü, bir yağış oldu suladı.)

Bu tülkü *ölmeği birli* kahtı hapı canavarlara izin verdi. ITHM. 450/36, 451/1. (Bu tilki *ölünce* kalktı, bütün canavarlara izin verdi.)

Hemen oğlan düştü kısrahtan bayıldı, bu bele *demeği birli*. ITHM. 456/19. (Bu böyle *deyince* oğlan hemen kısrahtan düştü, bayıldı.)

Callata dedi “Gel dur kapıda, kazı başın *uzatmağı birli* munun başın alasan!” KA. 4/266-267. (Cellata “Gel kapıda dur, kadı başını *uzatınca* bunun başını alacaksın (koparacaksın)” dedi.)

3.3. -dİğİydAn: -dİg sıfat-fiil eki + I iyelik eki+ ydan (ilen) vasıta hali ekinin birleşiminden oluşan bu yapı, -(y)IncA, -(y)UncA anlamında zarf-fiil görevi yapmaktadır. Bu yapı, Anadolu ağzlarında da kullanılmaktadır. (Örnekler için bk. Üstüner, 2000: 113-115)

Hemen oğlan elini salladı, kızın ağzının üstüne bir zille *çaldığıydan* kız düştü. ITHM. 446/7-9. (Hemen oğlan elini salladı, kızın ağzının üstüne bir tokat *vurunca* kız düştü.)

Bu oğlan *yeriştigiyden* dairama bu oğlanı zirek zirek halan parçalayın. ITHM. 429/18-19. (Bu oğlan daireme *gelince* çabuk, derhal öldürün.)

Bu oğlan ora *yeriştigiyden* mununçu toy eleyin, kızımı verin özüne. ITHM. 429/28-29. (Bu oğlan oraya *gelince*, bunun için düğün yapın, kızımı ona verin.)

Otu *yediğiyden* o kardaşların her altısı da ceyran oldular. KA. 3/141-142. (Otu *yeyince* o kardeşlerin altısı da ceylan oldular.)

Kilinci kininnen çekti. *Çalmağiydan* adamın boynuna (ğer tahtadı) tark kırıldı düştü ki parça oldu. KA. 6/225-227. (Kılıcı kınından çekti. Adamın boynuna *vurunca* (tahta olduğu için) tak (diye) kırıldı, düştü, iki parça oldu.)

Babası defteri *ohuduğuydan* başladı başına çalmağa. KA. 11/184. (Babası defteri *okuyunca* başına vurmaya başladı.)

Ayı *geldiğiyden* başladı tendire ataş salmağa. KA. 19/280. (Ayı *gelince* tandıra ateş yakmaya başladı.)

Kız sacı *çektigiyden* tandıra düştü. KA. 19/290. (Kız sacı *çekince* tandıra düştü.)

3.4. -dİğİ birli: -dİg sıfat-fiil eki + I iyelik eki + birli (ile)edatının birleşiminden oluşan bu yapı, -(y)IncA, -(y)UncA anlamında zarf-fiil görevi yapmaktadır:

Bu nedi ğafıldan men *dediğim birli*, bir Erep çıktı, bunun başını aldı. ITHM. 400/7-8. (Ben aniden “Bu nedir?” *deyinca* bir Arap çıktı, bunun başını aldı.)

Çıhar çöle *çıhtığı birli* etrefine bahar, hiçbir şey yohtu, kabaktı. ITHM. 393/17-18. (Tenha bir yere *çıkınca* etrafına bakar, hiçbir şey yoktur, kabaktır.)

Vurdu ussuya, ussuya *vurduğu birli* kabağa ussu doldu. ITHM. 393/20-21. (Suya attı, suya *atınca* kabağa su doldu.)

Şu örnekte *birli* (ile) edatı, ses düşmesiyle *bir* şeklinde kullanılmıştır:

Gün *battığı bir* çıhardım, hassın tapsaydım soyardım, malın alırdım, gelerdim. ITHM. 403/25-26. (Gün batınca çıkardım, hangisini bulsaydım soyardım, malını alırdım, gelirdim.)

3.5. -dİĝİ yerde: -dİĝ sıfat-fiil eki + I iyelik eki +yer kelimesi + dA bulunma hali ekinin birleşiminden oluşan bu yapı, -ken anlamında zarf-fiil görevi yapmaktadır:

Saçın *hördüğü yerde* bir tel o saçtan dili alta yığdı. KA. 4/93-94. ((Kızın) saçını *özerken* o saçtan bir tel dilinin altına koydu.)

3.6. -m.....-m +da: -m fiilden isim yapma eki + dA bulunma hali ekinin birleşiminden oluşan bu yapı, ikileme şeklinde kullanılarak -dİĝİnda anlamında zarf-fiil görevi yapmaktadır:

Şam’ın harabalarında attı özün günnen barabar, gün *çihim çihumda*. KA. 11/153-154. (Kendini günle beraber (güneşin doğmasıyla), güneş *doğduğunda* Şamın harabelerine attı.)

SONUÇ

Azeri sahası içinde yer alan Irak Türkmen Türkçesi ile ilgili çalışmalar çok sınırlıdır. Eski Türkçedeki bir çok özelliği bünyesinde koruması, kendine özgü incelikleri dikkat çekicidir. Bu inceliklere dikkat çekmek amacıyla hazırladığımız çalışmamızda, Irak Türkmen Türkçesinde -(y)IncA, -(y)UncA ekinin sınırlama işlevinin, tarihî Türk lehçelerinde olduğu gibi korunduğu; tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde olduğu gibi -AcAĝInA anlamında mukayese

işlevinin de bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, -(y)IncA, -(y)UncA ve -AndA eklerinin iyelik kökenli şahıs ekleriyle kullanılması, yukarıda örneklerle verdiğimiz zarf-fiil görevindeki yapıların varlığı, dile kattığı anlam genişliği ve zenginlik, bir yazı dili durumuna gelmemesine rağmen, Irak Türkmen Türkçesinin dili kullanabilme imkanlarının ne kadar esnek ve zengin olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Banguoğlu, T. (1990), Türkçenin Grameri, Ankara, TDK. Yayınları.
- Bayatlı, H.K. (1996), Irak Türkmen Türkçesi, Ankara, TDK. Yayınları.
- Ergin, M. (1985), Türk Dil Bilgisi, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, A.V. (1988), Eski Türkçenin Grameri (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara, TDK. Yayınları.
- Gökdağ, B.A. (2012), “Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (Teke), Sayı 1/1, s. 113-123.
- Hünerli, B. (2012), “-(G)X(n)CA Zarf-Fiilinin Farklı Bir İşlevi Üzerine (Sistemik Olarak “Karşıtlık-Kıyaslama” Bildirme), Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (Teke), Sayı 1/2, s. 1-14.
- _____ (2010), “Doğu Trakya Ağzlarında Arkaik Olarak Kullanılan Sınırlandırma İşlevindeki -(y)XncA Zarf-fiil Eki”, Turkish Studies, 5/1 Winter, 495-507.
- Hürmüzlü, H. (2003), Kerkük Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, Kerkük Vakfı Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara, TDK. Yayınları.
- Üstüner, A. (2000), Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri, Ankara, TDK. Yayınları.

KISALTMALAR

- ITHM.** Bayatlı, Necdet Yaşar; Irak Türkmenlerinin Halk Masalları, Berikan Yayınevi, Ankara 2009.
- KA.** Hasan, Hüseyin Şahbaz; Kerkük Ağzı, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1979.
- TDH.** Marufoğlu, Ali; Türkmeneli'nin Dili Hoyrat, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul 2012.